

In de rubriek 'Woordsprong' beschrijven Hans Beelen en Nicoline van der Sijs maandelijks de oorsprong van enkele woorden.

Föhn, geiser, hoogtezon

Hans Beelen en Nicoline van der Sijs

Een föhn, een geiser en een hoogtezon zijn in veel huishoudens te vinden. De benamingen van deze drie apparaten gaan via de omweg van buitenlandse merknamen terug op bijzondere natuurverschijnselen.

Föhn

In de Alpen is de föhn een gevreesd natuurfenomeen. Als de warme, droge valwind opsteekt, neemt de kans op lawines toe en wordt er massaal geklaagd over hoofdpijn, slapeloosheid, duizeligheid, angsttoestanden en depressies. Het Duitse woord *Föhn* gaat terug op het Latijnse (*ventus*) *favonius* ('warme voorjaarswind'), een vriendelijk woord, want het is een afleiding van *favere* ('gunstig gezind zijn'). Een zacht lentedwijnje is immers goed voor het gewas. Het Nederlands heeft *föhn* in de meteorologische zin van het woord al in de negentiende eeuw aan het Duits ontleend.

In 1899 bracht de Duitse firma AEG een elektrisch apparaat met een gewicht van twee kilo op de markt, dat met veel vonken en lawaai hete lucht uit een bus blies. Deze uitvinding werd *Heißluftdusche* genoemd. De *heete-luchtdouche*, zoals het apparaat ook in Nederland werd genoemd, was aanvankelijk vooral in gebruik bij de behandeling van huidziekten en reumatiek.

De door AEG gehanteerde merknaam *Fön*, ook wel gespeld als *Foen*, verwees speels naar de warme bergwind. In het Nederlands wordt deze benaming in 1915 aangetroffen in de *Voorlezingen over ziekenverpleging* van de Amsterdamse arts J.E. Stumpff. De geneesheer-directeur van het Binnengasthuis noemt de "electrische warme lucht douche (Föhn)" als aangewezen behandelingsmiddel voor het drogen van bevrozingsblaren. De Duitse benaming voor het apparaat lijkt aldus als medische term in onze taal te zijn geïntroduceerd.

In de eerste helft van de twintigste eeuw werd het huishouden geëlektriseerd, en deden elektrische stofzuigers, strijkijzers en waterketels hun intree. Van de föhn werden lichtere en goedkopere modellen ontwikkeld die hun nut bewezen voor tal van praktische doeleinden – blijkens een brochure over *De*

electriciteit in onze woningen uit 1917 niet alleen voor het drogen van pas gewassen haar of het warmen van koude voeten, maar ook "tot het warmmaken van bedden (...), drogen van kleine wasch en handschoenen, van photographische platen, teekeningen enz." In het *Bulletin der Nederlandsche Vrouwen Electriciteits Vereeniging* van mei 1933 vertelt een lezeres enthousiast dat ze met het apparaat bevroren waterleidingen ontdooit en er haar zijden kousen, de snijbonenmolen en de hond mee droogmaakt.

Tegenwoordig is *föhn* min of meer synoniem met *haardroger*. Deze twee benamingen hebben de oudere term *heete-luchtdouche* geheel verdrongen.

Geiser

Geysir is de eigenaam van een periodiek spuitende hete bron in het Haukadal op IJsland. Letterlijk betekent *Geysir* 'spuiter'. De hete springbronnen van IJsland zijn al eeuwen vermaard. De walvisvaarder Cornelis Zorgdager beschrijft in de *Groenlandsche visschery* (1720) een IJslandse geiser beeldend als een "put, die (...) als by ademhaaling opwelde gelijk een Walvisch water blaast".

Al in de zeventiende eeuw werd het woord *geiser* gebruikt voor vulkanische springbronnen in het algemeen. In 1656 bezoekt de Amsterdamse dichter Joannes Six van Chandelier de bronnen van Spa en nuttigt daar een "halve drank des geisers": een halve beker geneeskrachtig water uit de bron.

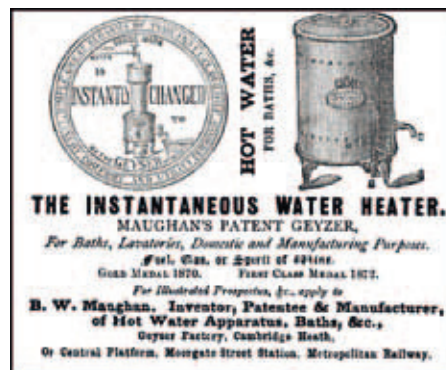
In vroeger tijden was het bereiden van heet water voor een bad geen sinecure. Water kon alleen in kleine hoeveelheden tegelijk worden verhit. In

1868 ontwikkelde de Brit Benjamin Maughan een badtoestel dat het koude water in een mum van tijd op temperatuur bracht terwijl het door de leiding stroomde. Maughan's Patent Geysir, genoemd naar de IJslandse spuiter, was ook in Nederland een groot succes. In 1885 diende voor de rechtbank Amsterdam zelfs een zaak omdat onder dezelfde naam een ander badtoestel op de markt was gebracht. De betekenis van het Nederlandse woord *geiser* ('warmwatertoestel') is dus ontleend aan de Engelse merknaam.

Hoogtezon

Rond 1900 werd ontdekt dat tbc- en astmapatiënten baat hadden bij een verblijf in het hooggebergte. Dit geneeskrachtige effect werd onder andere toegeschreven aan de zonnestraling op grote hoogte, de zogeheten *Höhensonne*. Wetenschappers probeerden het effect van het intensieve zonlicht in de bergen kunstmatig te imiteren. In 1904 ontwikkelde de Duitser Richard Küch een kwikzilverdampvlamp met kwartsglas die een intensief ultraviolet licht uitstraalde. Het bedrijf Heraeus, waar Küch werkzaam was, gaf diens uitvinding de merknaam *Künstliche Höhensonne*. Reeds in 1914 werd in Nederlandse kranten melding gemaakt van de genezende werking van de *kunstmatige hoogtezon* bij tbc en tetanus. Ook bij huidziekten werd de ultravioletlamp voorgeschreven. Vanwege de vermeende rustgevendende werking van het licht werd het apparaat ook aangeprezen bij hoge bloeddruk.

In de jaren dertig was de kunstmatige hoogtezon vooral te vinden in ziekenhuizen, artspraktijken en zwembaden. Maar weinigen konden zich thuis immers zo'n kostbare lamp permitteren. Maar in de jaren vijftig werd het een alledaags consumptieartikel, waarvan de benaming weldra werd verkort tot *hoogtezon*. Tegenwoordig maakt de hoogtezon deel uit van een omvangrijk aanbod van zonnebanken, solarria en energielampen. Dergelijke zonneapparatuur wordt vaak aangeduid als *bruiner*, wat laat zien dat – net als bij de föhn – de geneeskrachtige werking niet meer op de voorgrond staat. ■

Maughan's Patent Geysir, eind negentiende eeuw.